

Mizeria lumii: mărturia unui anchetator student¹

Charles Soulié²

Istoria socială a științelor sociale nu este o specialitate între altele. Este instrumentul privilegiat al reflexivității critice, o condiție imperativă a lucidității colective, dar și individuale.

Pierre Bourdieu³

Rezumat. Articolul prezintă modul în care, în timpul formării mele ca sociolog, am trăit ancheta colectivă care a dus la publicarea lucrării *Mizeria lumii*. După ce prezint traiectoria mea academică și intrarea mea progresivă în „casa Bourdieu”, expun, bazându-mă pe arhive, proiectul inițial al anchetei și inflexiunile metodologice pe care aceasta le-a provocat, între care mai ales interviul sociologic ca „exercițiu spiritual”. Descriu apoi implementarea proiectului și diviziunea muncii în cadrul „colectivului ierarhizat” care îl înconjură pe Bourdieu. Pentru a contribui la istoria socială a științelor sociale, am încercat să dau o turnură cât mai sociologică acestei mărturii, plasând-o în contextul social și istoric al epocii.

Cuvinte-cheie: parcurs academic, sociologie bourdieusiană, istoria socială a științelor sociale

Introducere

Acum mai mult de treizeci de ani, am participat, ca anchetator, la cercetarea colectivă care a dus, în martie 1993, la publicarea lucrării *Mizeria lumii*, și îmi propun să rezum aici această experiență, integrând-o în parcursul meu profesional. Voi urmări planul următor : voi descrie mai întâi traseul meu academic și modul în care am intrat, treptat, în „casa Bourdieu”, ceea ce îi va permite cititorului să îmi înțeleagă perspectiva și să se familiarizeze cu funcționarea acestui univers. Voi prezenta apoi implementarea anchetei asupra a ceea ce inițial s-a numit „suferința socială”, iar în cele din urmă voi explica modul în care am trăit această experiență.

1. Acest studiu a apărut prima dată în limba portugheză (în Brazilia) în Inter-Ação, Goiânia, ISSN électronique: 1981-8416, v.48, n.2, p. 282-306, 2023 ; Le mulțumesc lui Christian Baudelot, Jean-Pierre Faguer, Sandrine Garcia, Mihai Gheorghiu și Anne-Marie Waser pentru informațiile pe care mi le-au oferit, precum și lui Gabrielle Balazs, Jérôme Bourdieu, Christophe Charles, Julien Duval și Oliver Nette pentru lectura versiunilor anterioare ale acestui articol.
2. Universitatea Paris 8, Vincennes-Saint-Denis, Paris.
3. „La cause de la science”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, no. 106-107, mars 1995, p. 3.

Mă voi baza mai ales pe notele mele de seminar, pe care le voi completa cu însemnări din jurnalul meu personal, cu câteva interviuri și cu informații culese din arhive¹. Mi-am propus să rămân fidel celui care am fost și să prezint lucrurile așa cum le-am trăit ca student, încercând să evit – așa cum suntem adesea tentați să procedăm cu personajele carismatice – o prea mare idealizare *a posteriori*. Sper astfel, cu toată admirația pe care o am pentru opera și personalitatea lui Pierre Bourdieu – admirație care de altfel s-a întărit în contact cu arhivele – să rămân fidel realismului său și să continui să practic ceea ce el numea „obiectivarea participantă”². E o metodă cu care, având în vedere particularitățile traiectoriei mele profesionale, aveam *a priori* anumite afinități. Și mi-aș dori ca această mărturie, care sper că nu face prea multe concesii „iluziei biografice”, să își găsească la un moment dat locul într-o lucrare de cercetare mai substanțială³.

De la istorie la sociologie, trecând prin filosofie

După ce am obținut bacalaureatul în științe sociale și economice într-o sub-prefectură din sud-vestul Franței (Villefranche de Rouergue), m-am mutat la Paris, unde am început studiile universitare cu o licență în istorie la universitatea Paris 8 Vincennes-Saint-Denis. Iar apoi, cum îmi doream să mă detașez oarecum de această formare de istoric care acordă un spațiu prea restrâns reflecției conceptuale, și cum îmi doream să urmez o universitate de tradiție, m-am înscris la Facultatea de Filosofie de la Paris 1 Panthéon-Sorbonne, unde am descoperit un tip de student nou pentru mine – foștii elevi ai claselor pregătitoare pentru concursurile la *grandes écoles (classes préparatoires)*, extrem de numeroși în acest univers.

În 1985 pregăteam o lucrare de licență (echivalentul anului întâi de master din sistemul actual) în teoria hegeliană a statului, sub conducerea lui Héléne Védrine, fostă membră a mișcării de Rezistență, specialistă în filosofia Renașterii, cu deschidere spre științele sociale (la unul din cursuri, această adeptă a lui Sartre ne-a vorbit cu admirație despre Claude Lévi-Strauss). Am început atunci să asist la cursul de sociologie generală pe care Pierre Bourdieu îl ținea la Collège de France⁴. Eram copleșit de caracterul extrem de teoretic și de scolastic al disciplinei filosofice, iar „retorica adaptabilă la toate subiectele sau marele stil evaziv (the High Talk, cum îl numesc uneori anglo-saxonii)”⁵, care îi explică în mare parte succesul social și mediatic, îmi provoca un scepticism din ce în ce mai puternic. Pe de altă parte, consideram că sociologia lui Bourdieu articula într-un mod deosebit de eficient exigența empirică și ambiția teoretică, acordând în același timp un loc central problemei raporturilor de dominație. În acea perioadă rezonam cu fraza iconoclastă a lui Marx și Engels, conform căreia „orice problemă filosofică profundă se rezolvă în mod simplu printr-un fapt empiric”⁶.

1. Încă nu am reușit să consult corespondența lui Bourdieu, care se găsește în Fondul Pierre Bourdieu.
2. Pierre Bourdieu, „L’Objectivation participante”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, no. 150, 2003.
3. Pentru un model al genului consacrat perioadei fondatoare : Julien Duval, Johan Heilbron și Pernelle Issenhuth, *Pierre Bourdieu et l’art de l’invention scientifique : Enquêter au Centre de sociologie européenne (1959-1969)*, Classiques Garnier, 2022. În ceea ce privește la *La Misère du monde*, vezi articolul lui Patrick Champagne în Gisèle Sapiro (dir.), *Dictionnaire international Bourdieu*, CNRS éditions, 2020. Pentru o critică contemporană a metodologiei adoptate în această lucrare : Nonna Mayer, „l’Entretien selon Pierre Bourdieu. Analyse critique de La Misère du monde”, *Revue Française de sociologie*, 1995, 36-2. În sfârșit, pentru o comparație cu anchetele etnografice despre „sărăcie” realizate în Statele-Unite : Loïc Wacquant, *Misère de l’ethnographie de la misère*, Raisons d’agir, 2023.
4. Cf. Pierre Bourdieu, *Sociologie générale*, cours au Collège de France 1983-1986, vol. 2, 2016.
5. Cf. Jacques Bouveresse, *Le Philosophe chez les autophages*, Minuit, 1984, p. 182.
6. Cf. *L’idéologie allemande*, Éditions sociales, 1982, p. 83.

Astfel, în septembrie 1987, în încercarea de a mă apropia de „maestrul” care beneficia deja de o aură foarte puternică, i-am scris lui Pierre Bourdieu pentru a-l întreba dacă aş putea asista la seminarul Centrului de Sociologie Europeană de la École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS). Voiam astfel să învăţ „meseria de sociolog”, iniţiindu-mă mai ales în metodele de anchetă în sociologie, pe care, având în vedere formarea mea iniţială – asemenea altor mulţi sociologi aspiranţi – nu le cunoşteam¹. Era şi un mod de a mă întoarce la empirismul studiilor mele de istorie şi de a regăsi „voluptatea de a învăţa lucruri singulare” despre care vorbeşte Leibniz². Bourdieu m-a refuzat, explicându-mi că erau deja prea multe persoane înscrise la seminar.

Aveam să îmi reitez cererea an după an, până în 1989, când, după ce i-am trimis un raport de cincizeci de pagini bazat pe o anchetă colectivă prin chestionare, lansată spontan, în afara oricărui program academic, după criza pedagogică şi politică care a zgduit, începând cu luna decembrie 1986, Facultatea de Filosofie de la Universitatea Paris 1 – anchetă ce investiga probleme legate de recrutare şi de carieră ale studenţilor acestei facultăţi la care era înscris şi unul din fiii săi (Emmanuel) – Bourdieu m-a invitat în final să asist la seminarul său de la EHESS³. Am prezentat, la şedinţa inaugurală din 9 noiembrie 1989, rezultatele acestei cercetări puternic influenţate de lectura volumului *La Noblesse d'État*, pe care Bourdieu îl publicase recent, cu ocazia bicentenarului Revoluţiei franceze, şi în care demonstra că aristocraţiei Vechiului Regim îi urmasese o aristocraţie de stat, consacrată prin sistemul de „*classes préparatoires*” şi „*grandes écoles*”.

Mai târziu, în iulie 1990, pe când aveam 29 de ani, trăiam în cuplu, eram deja cap de familie şi, pentru a-mi finanţa studiile, lucram de aproape zece ani ca dispecer de noapte cu jumătate de normă într-un spital, i-am cerut să îmi coordoneze teza de doctorat despre funcţionarea câmpului filosofic. M-a îndrumat către doi dintre colaboratorii săi, profesori universitari cu dreptul de a îndruma doctorate, Rémi Lenoir şi Jean-Claude Combessie⁴. Sub îndrumarea acestuia din urmă, un absolvent al Şcolii normale superioare Ulm de origine provincială, având studii de litere, dar care avea să devină mai ales un specialist în statistică, am susţinut în 1994 o teză despre determinările sociale ale practicilor de cercetare în filosofie⁵.

1. În Franţa, Facultatea de Sociologie atrage în al doilea şi al treilea ciclu universitar numeroşi studenţi veniţi din alte discipline, care joacă un rol din ce în ce mai important în această disciplină şi o îmbogăţesc cu propriile lor preocupări. Cf. Gérard Mauger şi Charles Soulié, „Le recrutement des étudiants en lettres et sciences humaines et leurs objets de recherches”, *Regards Sociologiques*, no. 22, 2001, p. 28.
2. Citat de Marc Bloch în *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Armand Colin, 1997, p. 40.
3. Cu privire la această criză care a jucat un rol decisiv în trecerea mea de la filosofie la sociologie şi care m-a încurajat să construiesc (ca amator) primul meu chestionar : Cf. Charles Soulié, „L'enseignement de la philosophie à l'université : une pratique sous contrainte structurale. La crise de 1986 à l'U.F.R. de philosophie de Paris 1”, *Les Cahiers du GERME*, no. 22-23-24, 4e trimestre 2002.
4. Pentru a putea consacra suficient de mult timp cercetării, Bourdieu nu accepta mulţi doctoranzi şi îi selecţiona cu atenţie. Lista celor 43 de doctori, între care, din câte ştim, nu figurează decât doi foşti elevi ai Şcolii Normale Superioare Ulm şi unul de la Fontenay Saint Cloud, ne permite să evidenţiem trei perioade. Prima începe în 1968 şi se termină în 1982, anul în care Bourdieu intră la Collège de France, şi cuprinde mai mult de două treimi din tezele susţinute. După aceea nu mai acceptă doctoranzi – ruptura (dureroasă) cu Luc Boltanski şi echipa se petrece la mijlocul anilor 1980 – până la finalul anilor 1980. Aceste variaţii influenţează mai ales compoziţia şi dinamica seminarelor. În comparaţie, Michel Foucault, cu care se compara uneori în cadrul seminarului, a avut un singur doctorand care şi-a susţinut teza (în 1976), iar Gilles Deleuze treisprezece. Cf. Agence bibliographique de l'enseignement supérieur, *CD-rom Docthèses 1998*.
5. Cf. *La fabrique des philosophes ou des usages sociaux de l'U.F.R. de philosophie de Paris 1*. Comisia era formată din Christian Baudelot, Pierre Bourdieu, Christophe Charle, Jean-Claude Combessie şi François Dastur. Un studiu asupra comisiilor de susţinere ar fi deosebit de util

Participarea mea, modestă și extrem de circumscrișă, la ancheta colectivă care a dus la publicarea lucrării *Mizeria lumii* este deci strâns legată de modul în care am învățat, cu tatonări, meseria de sociolog. În timp ce mă familiarizam cu *casa Bourdieu*, am simpatizat cu doctoranzii din generația mea (provenind din medii sociale variate, adesea din provincie, și printre care nu se aflau nici absolvenți ai Școlii Normale Superioare, nici laureați ai concursului de *agrégation*), dintre care unii au participat la anchetă¹. Iar în decembrie 1989, nemulțumirile pe care le aveam cu privire la formarea noastră și dorința de a învăța și de a lucra în echipă au determinat grupul nostru de „juniors” să se lanseze într-o anchetă colectivă.

Unii dintre noi simțeam că aveam anumite lipsuri în ceea ce privește metodologia și ne simțeam derutați atunci când încercam să analizăm interviuri realizate în cadrul tezelor noastre de doctorat, căci critica caracterului superficial al „sociologiei sau al literaturii magnetofonului”, precum și al interviului „non-directiv” pe care Bourdieu îl cataloga drept „mâncare de pisici”, nu ne era de mare folos. De asemenea, arta „construcției obiectului” ocupă un loc central în seminarele sale, iar insistența asupra „rupturii epistemologice”, critica noțiunilor de simț comun, dar și rolul cheie jucat de „câmp” în concepția lui Bourdieu asupra lumii sociale, ne făceau să relativizăm importanța pe care era cazul să o acordăm declarațiilor din anchete². Același lucru era valabil în ceea ce privește formarea noastră în materie de metode etnografice, statistice etc., într-o perioadă în care începuseră să se răspândească primele laptopuri destinate unui public mai larg, care democratizau posibilitățile de calcul, mai ales prin difuzarea generalizată a programului Excel. Nu mai menționez problemele (mai mult sau mai puțin dureroase, deci mai ușor sau mai greu de mărturisit) de redactare cu care mulți dintre noi ne confruntam în redactarea tezei, probleme determinate și de parcursul nostru școlar.

De fapt, majoritatea cursurilor propuse la începutul anilor 1990 constau în prezentări ale cercetărilor³. În ciuda caracterului adesea foarte dispart al obiectelor de studiu, multe dintre aceste prezentări erau interesante, însă răspundeau doar parțial nevoilor noastre practice de neofiti obligați adesea să se inițieze singuri în aceste metode⁴.

pentru a descrie rețeaua academică pe care se putea baza pe atunci Bourdieu. Pentru un astfel de studiu : Olivier Godechot, Nicolas Mariot, „Les deux formes du capital social. Structure relationnelle des jurys de thèse et recrutement en science politique”, *Revue française de sociologie*, 45-2, 2004.

1. Este vorba mai ales de Sandrine Garcia, Bernard Lehmann, Philippe Mary, Hughes Ollivier, Grazia Scarfo și Anne-Marie Waser (listă non-exhaustivă). Aceasta din urmă, fiica unui om de afaceri de origine alsaciană, profesoară de educație fizică și sportivă în învățământul secundar, și care a susținut, în 1991, un doctorat despre practicarea tenisului, a fost prima doctorandă a lui Bourdieu și a jucat un rol central în constituirea acestui grup informal, la care participă, din când în când : Patrick Bruneteaux, Jean-Christophe Donteveux, Christophe Gaibert, Bertrand Geay, Niilo Kauppi, Boubacar Niane, Patrick Trabal, precum și câțiva studenți, francezi și străini.
2. Amintim aici că în *Le Métier de sociologue*, lucrare care apare în plin val structuralist și scientist, Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon și Jean-Claude Passeron nu ezită să scrie : „Poate că faptul de-a se confrunta cu un obiect care vorbește constituie blestemul și înțelul umane” (Mouton/Bordas, 1968, p. 64). Pentru o contextualizare istorică a acestui moment epistemologic : Charles Soulié, „De l'étude des mots à l'étude des choses”, în Christophe Charle, Laurent Jeanpierre (dir.), *La Vie intellectuelle en France, II : de 1914 à nos jours*, Seuil, 2016.
3. Urmam pe atunci seminarele lui Pierre Bourdieu, Monique de Saint-Martin, Louis Pinto, Gérard Mauger și Jean-Claude Combessie. Trebuie să semnalăm și faptul că la începutul anului universitar Bourdieu propunea uneori o listă de seminare care puteau fi urmate la École (EHES) sau în alte instituții.
4. Semnalăm anumite asemănări cu învățarea autodidactă a metodelor sociologiei de către primele generații de sociologi, din anii 1960-1970, descrisă de Christophe Charle : „E un fapt care acum poate părea banal, dar pe atunci sociologii învățau multe lucruri din mers. Unii au fost angajați imediat ce și-au terminat studiile sau încă din studenție, ca de exemplu studenții care au participat la distribuirea chestionarelor la universitate sau în muzee. Transmiterea prin cei mai experimentați (și ei parțial autodidacți sau abia deveniți anchetatori) constituia un element esențial al dispozitivului,

Trebuie să menționăm faptul că atunci când (ne) expuneam în cadrul seminarului, puțini dintre noi îndrăzneam să vorbim despre dificultățile cu care ne confruntam, deși Bourdieu ne încuraja în acest sens. Într-adevăr, ne supuneam și noi, asemenea înaintașilor noștri, imperativului școlar și defensiv de a prezenta public o cercetare „completă” și deci imposibil de atacat, fiindu-ne teamă de judecata „maestrului”. În ciuda diferențelor importante de vârstă, statut, recunoaștere etc. în rândurile participanților, maestrul și-ar fi dorit ca seminarul să funcționeze după principiul sincerității și al *philia*. De exemplu, în cadrul seminarului din 11 ianuarie 1996, Bourdieu a afirmat că: „Prietenia, afectivitatea nu reprezintă un supliment, ci o parte constitutivă a muncii intelectuale. Recurg la autoritatea filosofilor pentru a afirma: cunoașterea nu e niciodată pur cognitivă”. A subliniat apoi că epistemologii prea „intelectualiști” nu recunosc această dimensiune afectivă.

Inițial, ne-am propus să luăm drept obiect de studiu studenții la sociologie de la EHESS, încercând să înțelegem de ce atât de puțini reușeau să-și termine teza de doctorat. Astfel, în cadrul seminarului de la EHESS din 9 noiembrie 1990, Bourdieu a afirmat că doar 5% din tezele începute în această instituție erau finalizate, cifră care ne-a surprins. Așa cum se poate observa, obiectul nostru de studiu era strâns legat de ceea ce eram noi înșine și reflecta incertitudinea cu care ne confruntam în privința propriului nostru viitor¹. Trebuie să precizăm și faptul că în cadrul întâlnirilor noastre, Bourdieu avea un discurs foarte pesimist cu privire la capacitatea sa de a-și ajuta elevii să facă o carieră universitară sau să lucreze la CNRS și ne sfătuia să nu spunem că lucrăm cu el sau chiar să îl „renegăm” pentru a ne spori șansele de a obține un post.

Într-adevăr, „bourdieusienii” – sau mai curând „bourdivinii”, cum îi numeau în mod peiorativ unii dintre adversarii lor, criticând pretențiile intelectuale considerate drept excesive ale membrilor acestei școli care era adesea comparată cu o „sectă”, vorbindu-se chiar despre „terrorismul” liderului – sunt adesea eliminați *a priori* atât la concursurile de la CNRS, cât și de la universitate². Aceste elemente amplificau sentimentul de apartenență la „minoritatea celor mai buni” (Elias) și sporeau coeziunea grupului, coeziune bazată mai ales pe o formă de idealizare colectivă a sociologiei și a capacităților acesteia, atât științifice, cât și de emancipare, ceea ce dezvoltă în rândul nostru o puternică pasiune a artei pentru artă.

Astfel, în discursul pe care l-a susținut pe 7 decembrie 1993, atunci când a primit medalia de aur a CNRS, puțin după publicarea *Mizeriei lumii*, carte care a reprezentat, fără îndoială, bestsellerul său editorial (80 de mii de exemplare vândute în ediția broșată), și care a beneficiat și de o acoperire mediatică de excepție, Bourdieu i-a interpellat pe ministrul învățământului superior și pe directorul general al CNRS, prezenți în public, cu privire la „toți cei care încep astăzi această meserie și care sunt adesea obligați să recurgă la expediente pentru a supraviețui, în anii cei mai importanți pentru activitatea lor științifică, fără a fi siguri că vor avea într-o zi șansa de a obține postul de profesor sau de cercetător care să

ceea ce explică recurgerea constantă la metaforele meseriei și ale artizanatului (de tipul maestru și ucenic) în auto-reprezentarea cercetătorilor, spre deosebire de viziunea tayloriană predominantă pe atunci în universități și la CNRS, și care fusese importată din sociologia din Statele Unite, în tradiția lui Lazarfeld”. Cf. P. Bourdieu, „L'inconscient c'est l'histoire” (P. Bourdieu), *L'histoire des sociologues comme sociologie critique*, *Zilsel*, no. 11, novembre 2022, p. 410.

1. Pentru a putea răspunde ofertelor de muncă, aveam să fondăm în aprilie 1992 o asociație numită Cercetări și societăți, asociație al cărei sediu social era situat acasă la Anne-Marie Waser.
2. Un exemplu al „anti-bourdieusismului” primar care se răspândise în perioada respectivă în anumite zone ale lumii academice: Jeanine Verdès-Leroux, *Le Savant et la politique: essai sur le terrorisme sociologique de Pierre Bourdieu*, Grasset, 1998. Mai poate fi consultat și articolul mai tardiv al lui Didier Lapeyronnie: „L'académisme radical ou le monologue sociologique. Avec qui parlent les sociologues?”, *Revue française de sociologie*, no. 2004, vol. 45.

le asigure condiții de muncă decente”. Iar apoi a formulat dorința ca de „binefacerile” pe care i le dorește sociologiei să beneficieze prioritar toți cei care au făcut parte din echipa sa și mai ales „cei care au participat, împreună cu mine, la proiectul, poate un pic prea ambițios, care a dus la *Mizeria lumii*”, precum și cei care l-au ajutat să conducă revista *Actes de la recherche* și suplimentul său internațional, *Liber*: „Și asta, adesea fără altă răsplată (căci comunitatea științifică nu s-a arătat foarte generoasă în privința lor) în afara satisfacției de a participa la o aventură intelectuală. Bucuria mea ar fi mai deplină în seara aceasta dacă aș ști că vor fi angajați de instituții precum CNRS, École des Hautes Études etc., ceea ce ar însemna o justă recunoaștere a meritelor lor”. A pus aceste dificultăți pe baza faptului că, „asemenea durkheimienilor, am încercat să implementăm un stil de lucru care, mai ales prin caracterul său colectiv, contravenea tradițiilor și așteptărilor lumii intelectuale încă înrădăcinate în logica literară, cu alternativele sale mondene ale singularului și ale banalului, ale noului și a ceea ce e deja depășit, care îi avantajează pe micii maestri încrezuți și căutarea originalității cu orice preț”¹.

Despre reproducerea dificilă a „carismaticilor”

În 1995, Gisèle Sapiro, care își susținuse în 1994 doctoratul asupra câmpului literar, a devenit prima persoană angajată la CNRS cu „eticheta Bourdieu” în decurs de 20 de ani. Iar Dominique Marchetti – unul din ultimii doi doctori ai lui Pierre Bourdieu, care și-a susținut în 1997 teza despre câmpul mediatic – este foarte „surprins” când este angajat în 1998. Și la universitate blocajele sunt foarte puternice, iar „bourdieusienii” sunt adesea stigmatizați. Iată de ce, în 1997, când am fost angajat, din a treia încercare (deși nu mă așteptam, pe un post de „metodologie” pentru care nu mă simțeam foarte competent) la departamentul de sociologie al universității din Rouen, Bourdieu a venit la Rouen, spre uimirea conducerii universității, pentru a ține o lecție delocalizată a Collège de France despre „Dominare” – un mod de a mulțumi universității pentru că mă angajase. A procedat la fel atunci când Frédéric Lebaron și Laurence Proteau au fost angajați la universitatea din Amiens. Arăta multă solitudine și generozitate față de membrii echipei sale aflați în situații sociale, profesionale sau instituționale dificile, ceea ce i-a determinat pe aceștia să-i rămână fideli. În general, cred că „bourdieusienii” din acea perioadă au profitat de oportunitățile deschise de cea de-a doua masificare universitară. Căci în aproape zece ani, din 1988 și până în 1997, numărul cadrelor didactice universitare în sociologie aproape că s-a dublat, crescând de la 313 la 573. În afară de Catherine Bidou Zachariasen, care lucra la Universitatea Paris Dauphine, majoritatea membrilor echipei lui Pierre Bourdieu au fost angajați în afara regiunii pariziene, în mici universități de provincie, în departamente de sociologie fondate recent (Chambéry, Caen, Poitiers, Rouen, Amiens, precum și Nantes, mai ales datorită prezenței lui Charles Saud, un discipol al maestrului) sau în discipline periferice (științe și tehnici ale activităților fizice și sportive, științele educației etc.). Revenind la distincția din *Homo academicus*, putem spune că dacă spre sfârșitul carierei sale Pierre Bourdieu avea o putere intelectuală deosebită, puterea sa temporală era extrem de slabă.

Astfel, în cadrul seminarului de la EHESS din 9 februarie 1998, după ce a amintit că Claude Levi-Strauss avea să fie „respins de patru ori la Sorbona”, Bourdieu a subliniat că „reproducerea charismaticilor este problematică, nu cea a temporalilor. Cu excepția unor accidente, aceștia din urmă se reproduc ușor în timpul vieții loc academie”. Ceea ce confirmă zicala: „Nimeni nu e profet în țara sa”.

1. Cf. „Discours de réception de la médaille d’or du CNRS”, *Regards sociologiques*, no. 47/48, 2018, p. 10. În același număr, Loïc Wacquant propune un studiu despre această ceremonie: „Bourdieu 1993: une étude de cas sur la consécration scientifique”.

Chiar dacă Bourdieu încuraja dorința noastră de a lucra în echipă și sublinia adesea importanța muncii de echipă – în care fiecare îl poate ajuta pe celălalt să își relativizeze punctul de vedere –, ceea ce îl va face, de exemplu, să încurajeze constituirea, în laboratorul său, a unor binoame contrastante, atât social, cât și epistemologic, pentru a favoriza „reunirea contrariilor”, obiectele primelor noastre anchete nu îl entuziasmau deloc. Prefera să lucrăm asupra „științelor sociale”, subiect care mă speria puțin prin amploarea sa, însă care răspundea preocupărilor sale reflexive și se înscria și în subiectul tezei (nesusținute) a unuia dintre colegii noștri. E vorba de Hughes Ollivier, care lucra, sub conducerea lui Victor Karady – cunoscut pentru cercetările sale asupra „durkheimienilor” –, la „vocația de sociolog” și care se întreținea din activități de consiliere.

Astfel, în primul semestru al anului 1990 am organizat niște întâlniri la care au participat Bourdieu și alți membri ai echipei sale (Francine Muel-Dreyfus, Louis Pinto, Johan Heilbron etc.) și am realizat cinci interviuri cu sociologi titulari, pentru a studia meseria de sociolog și câmpul în cadrul căruia aceasta este exercitată¹. Însă, asemenea multor alte proiecte studențești mai mult sau mai puțin efemere, ancheta aceasta, care ne-a permis totuși să ne familiarizăm cu istoria științelor sociale, să producem arhive orale și să ne confruntăm analizele asupra fiecărui interviu, a luat sfârșit odată cu vacanța de vară, pentru a lăsa loc „anchetei despre suferință”.

Proiectul inițial

În 1989, Pierre Saragoussi, directorul programului de Dezvoltare și Solidaritate al Casei de depozite și consemnațiuni, îl contactează pe Pierre Bourdieu pentru a realiza o amplă anchetă prin sondaje asupra sărăciei². Bourdieu critică folosirea sondajelor și sugerează o anchetă prin interviuri aprofundate realizate de sociologi deja familiarizați cu aceste probleme. Împrumutând expresia destul de vagă de „slăbiciune socială” folosită de Casa de depozite, propune lansarea unei anchete care să vizeze mai ales convertirea slăbiciunilor în simptome : „E o formă de sociologie pe care nu o practicăm în mod obișnuit : în loc să-i chestionăm pe oameni cu o aparență de neutralitate, ca în sondaje, încercăm să îi determinăm să spună ce nu merge bine în viața lor. Ideea e că există lucruri care nu merg bine, oameni care nu sunt bine. În lumea socială există suferință. Putem oare înțelege acest lucru fără a ieși din sociologia cea mai obiectivă? Putem oare face un soi de „simptomatologie socială”? ”³

În mod evident, proiectul are rădăcini mai adânci : „Am conceput proiectul acesta acum mult timp – primele tatonări datează încă din 1982. Despre ce este vorba? Despre ceea ce am putea numi o „sociologie a profunzimilor”, adică o sociologie care merge dincolo de aparențe, de declarații superficiale, și care încearcă să surprindă nefericirile profunde,

1. Realizăm interviuri cu Philippe Cibois, Jean-Paul Géhin, Bertrand Mary, Paul Rendu și Bernard Woehl.
2. Casa de depozite și consemnațiuni este o instituție financiară publică franceză creată în 1816, care se ocupă cu activități de interes general, în contul statului și al colectivităților teritoriale, precum și cu activități concurențiale. În acea perioadă era condusă de Robert Lion, absolvent al ENA, fost director al cabinetului prim ministrului Pierre Mauroy în 1981-1982, adică în perioada reformatoare a primului mandat al lui François Mitterand. Casa de depozite este și unul dintre mecena instituționali ai cercetării istorice și ai *Liber*, revista internațională a cărților animată de Pierre Bourdieu. Îi mulțumesc lui Christophe Charle pentru aceste precizări care subliniază susținerea pe care această bancă de stat a acordat-o științelor sociale.
3. Arhivele Centrului de sociologie europeană, 119 EHE, cutia nr. 418. „Note de la réunion fin juin 1990 sur le projet d'enquête «Malaises»”, p. 2.

pulsiunile reprimare, aspirațiile refulate, tot ceea ce rutina vieții de zi cu zi ne face să cenzurăm, tot ceea ce se sustrage tehnicilor obișnuite, mai ales sondajelor de opinie, dar și celor pe care îi numesc, asemenea lui Platon, *doxofobi*, cei care își fac o profesiune din cunoașterea *doxei*, adică a opiniei, dar și a aparenței, savanții superficiali, garanți ai aparenței”¹.

Încă de la început, această anchetă, gândită ca o „anchetă anti-sondaj”, are un scop politic puternic, reflectând mai ales implicarea din ce în ce mai vizibilă a lui Pierre Bourdieu în dezbateră publică, și căreia succesul editorial al *Mizeriei lumii* i-a conferit o legitimitate încă și mai mare: „Una din pulsiunile care m-a condus la această anchetă este faptul că, văzând cum funcționează lumea socială, uneori de foarte aproape, mi s-a părut de neconceput să nu intervină comunitatea științifică. Este un naiv sentiment etic: nu-i putem lăsa pe politicieni să continue în modul acesta. Sunt cu totul rupti de lumea socială. Comunicarea bază/vârf este inexistentă: tehnocrații, care au absolvit Școala Națională de Administrație, sunt orbi și închiși într-un câmp politic care nu are uși sau ferestre. Nu știu și nu știu că nu știu, însă cred că știu. Asistăm la o tăcere a intelectualilor, sau, mai curând, cei care vorbesc sunt cei care nu cunosc realitatea”².

Prin intermediul unui număr de circa o sută de interviuri cu „persoane deosebit de fragile” și care ocupă „poziții fragile”, punând sub semnul întrebării canonul metodologic obișnuit, ancheta își propune să investigheze „suferința inconștientă”, să înțeleagă ceea ce nu funcționează bine în lumea socială, ceea ce aduce nefericire (și nu doar pune „probleme”), să obțină un fel de expresie a suferinței, deplasată sau nu, și să explice ceea ce agenții și purtătorii de cuvânt oficiali (partide, oameni politici etc.) ignoră în mod obișnuit. Bourdieu afirmă: „Politica s-a constituit împotriva domesticului: definiția modernă a politicii este „partea ne-privată” a oamenilor; deci ceea ce e privat este practic exclus din universul politic, printr-o definiție tacită. Discursul politic este un discurs general, public, de interes general. Astfel se explică faptul că anumite dispoziții afective pot fi exprimate politic (prin vot) însă fără a fi constituite politic, astfel încât nu putem ști ce se exprimă prin aceste expresii (de exemplu, nu știm ce înseamnă să votezi Le Pen, PS, etc.)”³.

Obiectivul sociologului, care acționează mai mult în calitate de scriitor public decât de purtător de cuvânt, este de a transmite această informație, care nu e doar o simplă înregistrare instantanee de tipul celor produse în cadrul sondajelor, ci este produsul unei co-construcții între anchetator și anchetat, și care poate revela virtualitățile, potențialitățile acestei informații. Și să o facă apoi să intre în câmpul politic pentru a sparge monopolul oamenilor politici și al celor din mass-media, care alcătuiesc o lume închisă, politica având din ce în ce mai mult tendința de a se juca „cu ușile închise în fața poporului spectator”⁴.

În cadrul întâlnirii pregătitoare de la sfârșitul lunii iunie 1990, a fost schițat un calendar. Obiectivul era de a anunța primele rezultate în cadrul colocviului din 25 octombrie 1990, de la Casa de depozite și consemnațiuni (fuseseră prevăzute în jur de 20 de interviuri), la închiderea căruia urma să participe prim-ministrul Michel Rocard, pe care Bourdieu îl întâlnește deja prin intermediul lingvistului Pierre Encrevé⁵. Apoi urma să ajungem la circa o sută de interviuri, pe care să le publicăm sub forma unei „Cărți albe”, care să adune cazurile clinice prezentate „ca niște mici nuvele à la Flaubert” (*Cf. Trei povestiri*)⁶. Astfel,

1. Arhivele Pierre Bourdieu, „Enquête Misère du monde”, 3.3.9.1.1, 1 ARCH 594.

2. „Note de la réunion fin juin 1999...”, *Ibid.*, p. 5.

3. *Ibidem*, p. 1.

4. *Ibidem*, pp. 5-6.

5. Amintim aici că Michel Rocard pronunță în decembrie 1989, în contextul polemicilor cu privire la primirea străinilor în Franța, fraza devenită celebră: „Franța nu poate primi toată mizeria lumii”.

6. „Ancheta despre suferință (noiembrie 1990)”, p. 5. Arhivele CSE, 199, cutia 418.

„ancheta despre suferință” a fost inițial gândită ca o „anchetă diagnostic” ce urma să ofere o primă contribuție la o cunoaștere clinică a societății franceze (simptomele). Ea ar fi trebuit continuată „printr-un studiu statistic al structurilor, singurul capabil să identifice etiologia simptomelor înregistrate de prima anchetă”¹.

Însă acest al doilea studiu nu va fi realizat, ceea ce subliniază inflexiunea metodologică mai mult sau mai puțin transgresivă pe care o ocazionaază experiența cu *Mizeria lumii*, și care duce mai ales la conceperea interviului sociologic ca pe un „exercițiu spiritual”. Astfel, într-un dialog cu Jacques Maître, Bourdieu explică faptul că, datorită „refulării sale pozitivistă”, această inflexiune spre „spiritual” avea să îl coste mult². Inflexiunea este în acord cu rolul din ce în ce mai mare pe care Bourdieu îl acordă temelor „pulsivunii” și *philia* în analiza pe care o propune asupra relației pedagogice și a funcționării universului științific, dar și cu implicarea sa din ce în ce mai puțin tehnocrată și din ce în ce mai profetică în lupta politică, implicare care atinge apogeul în cadrul mișcării sociale din 1995 și îi aduce un prestigiu fără egal, însoțit însă de toate qui-pro-quo-urile politico-intelectuale care îi sunt asociate”³.

Ce fel de anchete, pentru ce fel de anchetatori ?

Odată stabilit obiectivul, a trebuit să definim populația anchetată. Știind că, așa cum repeta adesea Bourdieu în timpul acestei anchete gândite de la început ca deosebit de „originală” și de „riscantă”, și deci neadaptată la rutinele metodologice pe care le pune în discuție (în această privință, Bourdieu afirmă că „relația anchetator/anchetat este cutia neagră a științelor sociale” și critică iluzia pozitivistă a acestei „științe fără savanți”, promovate de anchetatori), „metoda se definește din mers”. Or, așa cum subliniază, cu ironie, în cadrul seminarului din 9 aprilie 1992 : „Doar în tratatele de metodologie trebuie să urmezi metodologia.”

Scopul este de a intervieva „oameni în criză, aparținând unor categorii în criză”, dar și care să fie capabili să verbalizeze ceea ce trăiesc. Trebuie deci găsiți „istorici buni” ai bolii lor (cf. Cicourel). E nevoie de oameni care să-și povestească bine boala”. Bourdieu continuă, evocând la începutul anchetei profilurile următoare : proprietari îndatorați, emigranți îmburgheziți, *beurs* din Minguettes, albi din cartierele sensibile, prima generație de studenți, infirmiere,

1. Intervenție a lui Pierre Bourdieu la coloctivul din 25 octombrie 1990 al Casei de depozite, p. 3. Arhivele CSE, 199 EHE, cutia 418.
2. Cf. Jacques Maître, *L'autobiographie d'un paranoïaque. L'abbé Berry (1878-1947) et le roman de Billy*. Introibos, Economica, 1994, p. XVIII.
3. În ceea ce privește evoluția modalităților, precum și a subiectelor de intervenție politică ale lui Pierre Bourdieu, amintim că în 1985 contribuise la un raport despre profesorii de la Collège de France intitulat „Propuneri pentru învățământul viitorului”, pe care l-a transmis președintelui Republicii din acea vreme (François Mitterand). În 1989 a redactat, împreună cu François Gros, un raport intitulat „Principii pentru o reflecție asupra conținuturilor învățământului”, raport care ar fi trebuit să ducă la o reformă a programelor de învățământ din sistemul preuniversitar. Însă aceste rapoarte axate pe un subiect (sistemul școlar) pe care Bourdieu îl cunoștea foarte bine vor avea foarte puține efecte politice, ceea ce îl va afecta. În ceea ce privește angajarea politică a lui Bourdieu în mișcarea socială din decembrie 1995 și fractura lumii intelectuale pe care o reactivează, vezi lucrarea doctoranzilor Centrului de sociologie europeană și ai Centrului de sociologie urbană, doctoranzi dintr-o generație care a urmat generației noastre : Julien Duval, Christophe Gaubert, Frédéric Lebaron, Dominique Marchetti și Fabienne Pavis, *Le „décembre” des intellectuels français*, Raisons d’agir, 1998. Angajarea politică din ce în ce mai vizibilă îi va pune probleme lui Pierre Bourdieu, din cauza pierderii creditului științific la care putea duce, ceea ce îl va face să semneze numeroase petiții.

țărani în declin, proletari care locuiesc în HLM-uri, *pieds noirs*¹. Adică oameni care „nu se simt bine în clasa lor”, având în vedere că ceea ce contează nu e atât faptul de a ocupa o poziție suspusă sau inferioară în structura socială, ci poziția relativă ocupată în sub-spațiul specific.

S-a ajuns astfel la distincția între „mizeria de condiție” (sau „marea mizerie”) și „mizeria de poziție” (sau „mica mizerie”). Prima desemnează, în mod clasic, poziția de clasă a agenților și este uneori determinată politic (de exemplu „suferința țăranilor”), în timp ce a doua, care adesea o ascunde pe prima, se referă la poziția specifică ocupată de fiecare individ în sub-spațiul de care aparține și este ilustrată mai ales prin „paradigma contrabasului” (cazul unui instrument dominat, ocupând o poziție inferioară într-un ansamblu prestigios). Căci, așa cum subliniază Bourdieu: „Societățile moderne sunt universuri foarte diferențiate și nu ne aflăm niciodată acolo unde am vrea să fim. Iar asta produce extrem de multe suferințe care nu sunt luate în serios și care duc la alte suferințe”². Trebuie menționat faptul că în cadrul acestei anchete o atenție deosebită a fost acordată problemei psihologizării și deci modernizării „mizeriei de condiție”.

Trebuiau chestionați și „experții practici”: fie practicieni ai problemelor sociale (comisari, asistente sociale, educatori, sindicalişti, magistrați, inspectori de muncă, profesori etc.) care ocupau poziții strategice și beneficiau de un capital important de informații spontane despre lumea socială³. Unii dintre ei sunt adevărate „tezaururi vii” de experiență cu privire la lumea socială, iar noi ne propunem să culegem metodic aceste informații practice, încercând să înțelegem cum funcționează „un sistem expert” și deci – studiind sociologia spontană care decurge de aici – care sunt conceptele sale, punctele în care eșuează etc.

Dar în decursul anchetei, distincția dintre persoanele în situație de suferință socială și informatori tinde să se estompeze treptat. Căci mulți dintre informatorii care ar trebui să gestioneze suferința celorlalți se regăsesc ei înșiși într-o situație de suferință și devin la rândul lor anchetați. Recurgând la o intuiție de analiză instituțională, Bourdieu semnalează că „problemele oamenilor cu probleme sunt în parte produsul organizațiilor însărcinate să le trateze”⁴. Pe de altă parte, mulți dintre cei anchetați reușesc, cu ajutorul „sociologului moașă”, care se inspiră din modelul socratic, să expliciteze motivele strict sociologice ale suferinței lor, ceea ce are uneori efecte cathartice, și chiar terapeutice⁵. Iar asta explică

1. „Note de la réunion fin juin 1999...”, *ibid.*, p. 4.

2. Cf. „Les déshérités de Bourdieu”, entretien de Pierre Bourdieu avec Robert Maggiori et Jean-Baptiste Maronghiu, *Libération*, 11 februarie 1990, p. 21.

3. „Note de la réunion fin juin 1999...”, *ibid.*, p. 3.

4. Cf. Raport de etapă din 27 iunie 1991, Casa de depozite, *Premier bilan de l'enquête sur le „malaise social”*, p. 10. Arhivele Pierre Bourdieu, 1 ARCH 657. În acest raport, Bourdieu explică faptul că în timpul anchetei a făcut o descoperire care îl corectează pe Max Weber, descoperire conform căreia burocracia nu poate funcționa decât dacă îi transgresezi regulile. Altfel, va fi expusă „paraliziei”. Bourdieu deduce de aici nevoia de „actori eroici”, propunere pe care o corectează imediat, adăugând: „însă nu putem fonda ordinea pe eroism” (p. 12). Citind aceste rânduri, nu putem să nu ne gândim la modul în care Bourdieu își va descrie mai târziu tatăl (angajat la Poșta de-clasat prin ascensiune socială, care toată viața îi va ajuta pe ceilalți – și mai ales pe cei mai amărâți – în demersurile administrative) în *Esquisse pour une auto-analyse* (Raisons d’agir, 2004, p. 109 și urm.). Cu siguranță, de aici provine și expresia „formular revolver”, folosită uneori în timpul anchetei despre suferință pentru a sublinia caracterul deosebit de violent al completării formularelor administrative în cazul populației fără studii.

5. În raportul de etapă din 27 iunie 1991, Bourdieu semnalează cu entuziasm că: „După unele interviuri, aveam impresia că sunt un fel de vindecător”. *Ibid.*, p. 5. Dialogul socratic care îl inspiră cel mai mult este cel din *Ménon*, unde, subliniază el, un sclav redescoperă elemente de geometrie, datorită întrebărilor lui Socrate (pe care îl compară cu un sociolog care se duce în stradă pentru a face anchete).

fără îndoială faptul că proiectul inițial, de a studia metodic sociologia spontană a agenților, a dispărut, lăsând locul unui studiu mai modest al formelor de raționalizare, negare, refulare etc., și deci al muncii celor anchetați pentru „a-și da o interpretare acceptabilă”.

Sociologie și psihanaliză : o apropiere îndepărtată

Așa cum subliniază Francine Muel-Dreyfus, începând din anii 1990, Pierre Bourdieu folosește din ce în ce mai mult concepte de inspirație psihanalitică. Arhivele arată că și-ar fi dorit să realizeze un interviu cu o psihanalistă și să ceară unui psihanalist, unui lingvist și unui sociolog să analizeze interviuri filmate, pentru a „confrunta diferite problematice științifice”. Însă, chiar dacă mobilizează numeroase concepte psihanalitice pentru a descrie dinamica psihice, alimentând o formă de sociologie clinică, Bourdieu – care, în ședințele din cadrul anchetei despre suferință ne invita să fim atenți la „contra-transfer, să ne ascultăm inconștientul” și „să lăsăm să iasă la suprafață” – apără ideea unei etiologii specifice sociologice a anumitor suferințe pe care le tratează psihanalizii și psihiatrui; „contradicțiile intime” care în mod obișnuit sunt trăite în mod individual, psihologic sau moral (cum ar fi sentimentul de culpabilitate) sunt adesea „contradicții structurale” (și deci sociale) care sunt provocate, de exemplu, de experiența declasării, a migrației sau a diferitelor tipuri de *double-bind* care se află la originea unei mari varietăți de suferințe.

Cu privire la interviurile realizate în cadrul anchetei despre suferință, Bourdieu explică faptul că acestea își propun să „înțeleagă, prin suferința oamenilor (suferință care nu ne interesează în sine) revelația structurilor sociale care se exprimă prin aceasta. Ideea centrală a proiectului este următoarea: prin tensiunile, dificultățile, contradicțiile lor, oamenii exprimă contradicțiile, constrângerile contradictorii la care sunt supuși. Pot fi constrânși între poziția pe care o ocupă și traiectoria lor sau constrânși specific instituției...”

Astfel, de-a lungul întregii sale cariere, Bourdieu – care, datorită „habitus-ului său științific scindat”, era un virtuoz al „concilierii contrariilor”, ceea ce a derutat de altfel pe mulți dintre contemporanii săi, cărora le era greu să îl claseze cu ajutorul categoriilor școlare obișnuite – va combate mereu opozițiile dintre discipline, metode și „antinomiile stupide” în care ne închinăm adesea, uneori fără să știm. De exemplu, va critica celebra opoziție dythiană între „explicație” și „înțelegere”, subliniind că: „Cu cât suntem mai obiectiviști, mai structurali, cu atât mai aproape ne vom afla de experiența trăită”.

Tot în ceea ce privește definiția populației anchetate, dacă obiectivul inițial era diversificarea anchetelor conform unei logici a „punctelor care trebuie acoperite” mai curând decât după o logică a „contingențelor”, chestiunea reprezentativității fiind eliminată datorită „exiguității” populației anchetate, remarcăm faptul că subzistă totuși o tensiune epistemologică, precum și grija pentru reprezentativitate, chiar dacă doar într-o cheie minoră. Astfel, în cadrul ședinței din 24 ianuarie 1991, se discută despre actualizarea diagramei din *Distincția*, iar Gabrielle Balazs prezintă cele 45 de interviuri care au fost deja realizate, clasându-le după categoriile socioprofesionale. De asemenea, în *Raportul de etapă* din 27 iunie 1991, Bourdieu semnalează că încă mai lipsește un polițist, o femeie singură cu un copil etc.¹

1. Raport de etapă, *ibid*, p. 4. Arhivele revelă și faptul că statisticile și lucrările cu privire la consumul de droguri, alcool, tranchilizante, dar și la sinucidere sunt colectate de Claire Givry pentru a dispune de indicatori de „anomie” și de „suferință socială”, iar la un moment dat a fost luată în calcul ideea de a insera în *Mizeria lumii* două sau trei tabele statistice. De asemenea, trebuie să semnalăm că la începutul anchetei s-a discutat ideea de a face monografiile despre instituțiile care tratează „suferința oamenilor”, cum ar fi asociația SOS adolescenți sau emisiunea radio a lui Ménéie

În ceea ce-i privește pe anchetatori, Bourdieu insistă asupra faptului că aceasta este „o anchetă pentru sociologi avansați”. Aceștia trebuie să fie „savanți angajați”, familiarizați cu noutățile din știința socială, buni cunoscători ai structurilor obiective: „Trebuie să ai în minte toate caracteristicile celui anchetat – cele care îl caracterizează pe el (nivel de instruire, profesie etc.), cele ale apropiaților săi (partener, copii etc.), cele care îi definesc mediul economic și social – pentru a putea „interpreta” și pune întrebări pertinente”¹. Sociologul nu trebuie să fie doar un foarte bun savant, ci și un fin cunoscător al metodelor, și să aibă un anumit tact sociologic, atât în privința modalităților sale de inserție în universul studiat cât și a habitus-ului său/formării sale și deci a dispozițiilor sale primare (mai mult sau mai puțin educate și deci controlate) și științifice. Iată de ce acest „tip de anchetă este, în practică, deosebit de dificil”. Trebuie să fii foarte controlat, reflexiv și prudent. Însă, spre deosebire de situațiile obișnuite de anchetă, această relație este una adevărată: cineva vorbește, iar celălalt îl ascultă cu adevărat și încearcă să îl înțeleagă și să îl ajute să se înțeleagă”².

Astfel se explică faptul că Bourdieu a apelat la membrii echipei sale, cărora le-a cerut să-și mobilizeze cunoștințele și rețelele. De exemplu, pentru problemele legate de migrație, care în perioada aceea alimentau multe dezbateri politice deosebit de arzătoare, provocate mai ales de ascensiunea extremei drepte în Franța, a apelat la Abdelmalek Sayad, un vechi prieten, pe care îl cunoscuse în timpul primelor anchete de teren în Algeria și cu care de altfel avea să scrie o lucrare³. Însă a apelat și la Michel Pialoux și Stéphane Beaud, pentru cercetările lor asupra clasei muncitoare. La mijlocul anilor '80, primul publicase deja, împreună cu Christian Corouge, în *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, patru articole conținând lungi extrase din interviuri realizate cu un muncitor de la Peugeot (cf. „Cronica Peugeot”)⁴. De asemenea, l-a solicitat pe Rémi Lenoir, a cărui soție era avocat, datorită cercetărilor sale despre agenții de menținere a ordinii publice (polițiști, magistrați); acesta tocmai terminase o anchetă prin chestionare având ca subiect școlile care îi formează. Bourdieu a apelat și la Patrick Champagne, pentru lumea țăranilor și funcționarea câmpului mediatic și politic. De asemenea, i-a solicitat pe Loïc Wacquant și pe Philippe Bourgois pentru lucrările lor despre sărăcie în Statele Unite, mai ales pentru a compara situația de acolo cu cea din cartierele populare din Franța. Această asociere cu anchete în curs sau deja realizate explică faptul că numeroase interviuri sunt „interviuri de final de anchetă”, deosebit de dense⁵.

Grégoire, în care ascultătorii luau cuvântul pentru a vorbi despre suferințele lor personale. E o emisiune la care lucra la acea vreme sociologul Smain Laacher, prezent la începutul anchetei, dar care avea apoi să dispară.

1. „Note de la réunion fin juin 1999...”, *ibid.*, p. 3.
2. „Ancheta despre suferință”, octombrie 1990, p. 4. Arhivele CSE, 199 EHE, cutia 118.
3. Cf. *Le déracinement, la crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*, Minuit, 1964. Conform lui Francine Muel-Dreyfus, ea însăși colaboratoare la *Mizeria lumii*: „Sayad a jucat un rol deosebit de important în cadrul echipei de cercetători pe care lui Bourdieu îi plăcea să o numească „intelectualul colectiv”. Cu siguranță, proiectul „mizeria lumii” nu ar fi reușit dacă nu ar fi existat datele din anchetele prin interviuri pe care le-a condus începând din 1975 în cadrul Centrului de sociologie a educației și a culturii. Acestea i-au servit drept model pentru interviurile calitative care au constituit materialul „socio-analitic” al acestei anchete. Cf. „Avec Sayad, leçons de socioanalyse”, *Hommes & Migrations*, no. 1339, octobre-décembre 2022, p. 126. Și Francine Muel-Dreyfus semnalează faptul că Sayad era psiholog de formare. Într-adevăr, avea o licență în psihologie la universitatea din Alger.
4. Pentru o privire reflexivă asupra acestei anchete: Christian Corouge, Michel Pialoux și Julian Mischi, „Engagement et désengagement militant aux usines Peugeot de Sochaux dans les années 1980 et 1990. Pourquoi la «Chronique Peugeot» de 1984-1985 parue dans *Actes s'est-elle interrompue ?*”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, no. 196/197, 2013.
5. Cf. Patrick Champagne, „La Misère du monde”, in Gisèle Sapiro (dir.), *Dictionnaire international Bourdieu*, CNRS éditions, 2020, p. 576.

Însă cu ocazia acestei anchete, Bourdieu și unii dintre colaboratorii săi revin asupra unor anchete anterioare, interviează din nou anumite persoane. Astfel, în cadrul ședinței de pregătire de la sfârșitul lui iunie 1990, Rémi Lenoir evocă „suferințele private pe care le culegi din întâmplare (nu poți să știi dacă va ieși, sunt „resturile” anchetelor, pasajele în care se alunecă spre altceva, se deviază de la obiectul anchetei)”. Pierre Bourdieu continuă: „resturile de anchetă, cu care nu prea știi ce să faci, care nu erau prevăzute în chestionare, mizeria lumii etc., toate chestiile de care ne ferim în mod inconștient, acestea sunt lucruri pe care ancheta noastră va trebui să le recupereze”¹.

Pentru a lărgi spectrul celor anchetați și a acoperi totalitatea lumii sociale, Bourdieu decide să diversifice persoanele anchetate solicitând, după modelul anchetei lui W. Labov asupra limbii vorbite în ghetourile negrilor din Statele Unite, „anchetatori ocazionali”, de exemplu beneficiari ai venitului minim formați special pentru acest scop și cărora le este mai ușor să accedă la anumite populații, sau un actor prieten al familiei (Denis Podalydes) pentru a intervieva o actriță, un absolvent al Școlii Normale Superioare (fiul său, Laurent Bourdieu) pentru a intervieva un alt elev al școlii etc. Astfel, așa cum făcuse pentru ancheta despre Béarn, Bourdieu face apel la apropiații săi, ceea ce conferă demersului său un caracter familial. Cere însă mărturii și în cadrul colocviilor, iar interviurile sunt realizate cu persoane care se oferă voluntar. Chiar dacă ancheta fusese inițial gândită pentru „sociologi avansați”, îi solicită și pe doctoranzii centrului, iar gestiunea vastelor echipe, cuprinzând mai ales studenți care trebuiau formați și care erau uneori mai dificil de controlat – fiind uneori chiar critici – ridică adesea probleme, căci încă de la început unii dintre studenții mai avansați au exprimat anumite reticențe cu privire la participarea lor la proiect.

Astfel, pe 26 octombrie 1990, Patrick Champagne, care (împreună cu Gabrielle Balazs) a reprezentat pentru noi unul din mijlocitorii principali în „ancheta despre suferință”, a reunit un colectiv informal de doctoranzi la o primă ședință, cerându-ne să participăm la proiect². A precizat însă de la bun început că aceasta nu e „ancheta noastră”, că așteaptă de la noi un anumit „randament”, „eficacitate”, și deci anumite „rezultate”, „interviurile proaste nefiind plătite”³. Și deci că nu trebuie să interpretăm această activitate ca pe o „formă de pedagogie”, chiar dacă cerințele cu privire la prezentarea prealabilă a potențialilor anchetați, precum și la modalitățile de transcriere a interviurilor urmau să ne fie prezentate mai târziu. De asemenea, la ședința din 15 noiembrie 1990, Bourdieu a subliniat că nu e vorba de „o formare”, ci de o „cercetare”. Ne-a cerut să realizăm două sau trei interviuri până la Crăciun. Pronunțând o injoncțiune pe care am putea-o califica drept performativă, căci contribuia (cu mai mult sau mai puțin succes, având în vedere că nu toți aveam să publicăm...) la realizarea lucrului la care se referea, ne-a spus că ținea ca fiecare dintre noi să se comporte „ca un autor”.

Această propunere a provocat entuziasm în grupul nostru de doctoranzi. Era o ocazie extraordinară de a intra mai profund în atelierul sociologului, de a ne iniția lucrând cu el și cu membrii echipei sale, poate și de a publica. Am avut atunci impresia că lucrurile serioase începeau cu adevărat și mi-am dat seama cât de important era să particip la anchetă, în cadrul unei echipe.

-
1. „Note de la réunion fin juin 1999...”, *ibid.*, p. 7.
 2. Spun „pentru noi”, căci alte persoane, precum Rosine Christin, care realizează un număr important de interviuri și care, alături de Marie-Christine Riviere, secretara lui Bourdieu, lucrează foarte mult la punerea în pagină a cărții, joacă un rol cheie în această cercetare. Pentru a înțelege rolul jucat de fiecare în culisele acestui mare proiect colectiv, s-ar impune o anchetă complementară.
 3. În final, fiecare interviu utilizat este remunerat cu 2.000 de franci. Pentru ca cititorul să-și poată face o idee de valoarea acestei sume, semnalăm că la apariția sa, *Mizeria lumii* costa 160 de franci.

Astfel, am început imediat să ne punem întrebări pe care nu îndrăzneau întotdeauna să le exprimăm în cadrul ședințelor, mai ales din pricina anumitor rigidități de statut, dar și ierarhice: pe cine să interviuăm, ce înseamnă „un interviu bun”, cum să analizăm interviurile? Dar și cum să distingem suferințele „psihologice” de cele „sociologice” și cum să procedăm în cazul raționalizărilor, a discursurilor de fațadă, pe care le intuim și care maschează adevăratele suferințe¹? Mai era un aspect care ne crea probleme și care contrazicea canonul metodologic obișnuit. Pentru a găsi persoane pe care să le interviuăm, fiecare dintre noi trebuia să facă interviuri cu persoane pe care le cunoștea, chiar cu apropiați, cu care nu era nevoie să creăm o relație de încredere. Acest lucru trebuia să ne permită să intrăm mai ușor într-o „logică a încrederii” și să faciliteze exprimarea problemelor celor mai intime, chiar dacă nu înlesnea neapărat distanțarea și munca de analiză. Însă i-a deranjat pe unii dintre noi, care nu doreau să „exploateze” suferințele celor apropiați.

Fiecare și-a mobilizat propriile rețele, și am observat că, asemenea profesioniștilor, unii doctoranzi au preferat să ancheteze persoane din mediul lor, ceea ce le-a permis să înscrie mai ușor „suferința” acestora în structura universului respectiv². Alții au preferat să profite de oportunitățile care li se deschideau și să intervieveză prieteni din copilărie, prieteni ai prietenilor sau ai familiei, colegi, vecini sau chiar un cuplu de persoane fără adăpost care se stabilise în cartierul lor. Când nu mai speram să găsec persoane pe care să le intervievez, o doctorandă în științe politice, care lucra pe criza lumii țărănești, și care urma cursul lui Bourdieu de la Collège de France, și deci pe care nu o întâlnisem chiar din întâmplare, mi-a dat coordonatele surorii sale, învățătoare, spunându-mi că aceasta era într-o situație de „suferință socială”.

De la un mod de generare la altul

Până la urmă, „ancheta despre suferință” a produs 182 de interviuri transcrise și inițial arhivate³. Din acestea, ceva mai mult de 54 (unele fiind dublate, completate, articulate cu altele etc.) au fost folosite pentru *Mizeria lumii*, adică mai puțin de o treime, ceea ce arată că s-a făcut o selecție severă⁴. Producerea, evaluarea și editarea unui corpus atât de important a presupus mobilizarea unei echipe întregi, care a format un „colectiv ierarhizat”⁵. La baza

1. În cadrul anchetei, grupul nostru de doctoranzi s-a întâlnit de patru sau de cinci ori, fără a mai socoti întâlnirile bilaterale organizate pentru a discuta interviurile produse de fiecare dintre noi. De asemenea, Bourdieu vorbește uneori despre anchetă în cadrul seminarelor.
2. Este mai ales cazul lui Sylvain Broccolichi, doctorand de-al lui Pierre Bourdieu, care susține în 1994 o teză despre „organizarea școlii”, psiholog de formare, ceva mai în vârstă decât noi, căruia Bourdieu îi laudă de mai multe ori sensul clinic și sociologic. Va publica în *Mizeria lumii*, în colaborare cu Françoise Oeuvrard, care lucra la Ministerul Educației Naționale, și pe care Bourdieu o supranumea „santinela educației naționale”, un „text teoretic” despre sistemul școlar („Angrenajul”). În general, astfel de texte erau publicate de cercetători confirmați, mai în vârstă, bărbați etc.
3. Cf. Pierre Bourdieu (dir.), *La Misère du monde*, Seuil, 1993, p. 921, nota 16.
4. În arhive nu am găsit decât 45 de interviuri și contribuții neutilizate. Se pare că la început unii participanți (care vor dispărea destul de repede) profită de ocazie pentru a propune interviuri deja realizate, cu persoane din câmpul lor, despre care cred că se află într-o stare de suferință socială (de exemplu, șomerii), însă care nu intră cu adevărat în cadrul anchetei, așa cum se definește ea pe parcurs.
5. Cf. Julien Duval, „L'entremêlement de la sociologie et des mathématiques”, in Julien Duval, Johan Heilbron și Pernelle Issenhuith, *Pierre Bourdieu et l'art de l'invention scientifique*, Classiques Garnier, 2022, p. 339.

acestui se afla o pleiadă de anchetatori care nu se cunoșteau neapărat și care nu s-au întâlnit niciodată cu toții, diferitele grupe de anchetatori fiind izolate unele de celelalte, apoi un nucleu de îndrumători (cel mai adesea benevoli) apropiați de Pierre Bourdieu, și, în sfârșit, Bourdieu însuși, pe poziția incontestabilă de „director științific”.

Anchetatori, dar și autori

Echipa mobilizată pentru „ancheta despre suferință” formează un colectiv ierarhizat, însă în care fiecare rămâne autorul interviurilor sale. Astfel, în *Mizeria lumii*, colaboratorii lui Pierre Bourdieu – deși contribuțiile lor diferă atât ca tip (unii publică interviuri și „texte teoretice”, alții nu fac decât interviuri), cât și ca volum (unii publică mai multe interviuri și „texte teoretice”, alții unul singur) – sunt cu siguranță mai vizibili decât în cercetările anterioare, bazele în general pe ample anchete prin chestionare, mobilizând un număr important de studenți în cadrul operațiunilor de distribuire și de culegere a datelor, studenți care sunt considerați relativ ușor de înlocuit și care nu sunt neapărat plătiți. Astfel, lista celor 22 de contribuitoari reținuți în urma selecției finale apare pe pagina de gardă interioară, iar lucrarea cuprinde și un „index de autori”.

Această vizibilitate sporită subliniază caracterul colectiv al demersului și sugerează ideea că fiecare interviu este conceput ca o lucrare provenind dintr-o co-construcție specifică, rod al întâlnirii (cel mai adesea fericită, chiar „extra-ordinară”) dintre două *habitus*-uri. Întâlnire pe care unele dintre adaptările teatrale ale *Mizeriei lumii* o vor eluda, prin eliminarea anchetatorului. Acest lucru l-a făcut pe Bourdieu să redacteze un „memorandum” adresat trupelor care voiau să pună în scenă textele, cerându-le mai ales să integreze cât mai multe elemente din „șapou”, adică din texte care prezintă fiecare interviu și propun chei de lectură. El precizează de asemenea că „unitatea elementară a cărții nu este interviul, ci ansamblul „șapou-interviu”.

Pe lângă coordonarea anchetatorilor, echipa principală realizează majoritatea interviurilor care vor fi publicate ca texte teoretice. De exemplu, Bourdieu, cel care va redacta majoritatea textelor teoretice sau de „balamale”, și va propune planul lucrării, realizează el însuși cinci interviuri publicate și trei în colaborare¹. Gabrielle Balazs publică cinci interviuri ca unic autor și șase în colaborare, devenind astfel colaboratorul cel mai important și cu cele mai multe conexiuni în ceea ce privește interviurile, având în vedere faptul că este membra echipei însărcinată să realizeze anchete în zonele spațiului social care nu pot fi acoperite de alți cercetători. În decembrie 1991 ea a coordonat și un număr din *Actes de la recherche en sciences sociales* (nr. 90), intitulat „suferința”, și care conținea și unele dintre primele interviuri².

Echipa principală nu a realizat doar un număr important de interviuri care i-au permis să reflecteze în mod colectiv asupra practicii sale, ci s-a ocupat și de interviurile altora, îndrumându-i pe anchetatori și evaluând interviurile. De asemenea, a contribuit la redactare, și chiar la un „rewriting mai mult sau mai puțin radical” al șapourilor, căci Pierre Bourdieu

1. Tot în arhive regăsim o serie de planuri intermediare, între care un „Montaj fantomă al cărții” datat 19 decembrie 1991, precum și un altul, posterior, pe care am putea să îl calificăm drept mai „școlar”, căci se inspiră direct din canonul metodologic al *Meseriei de sociolog* (1. Construcția socială a realității. 2. Contradicțiile politicii și ale sărăciei. 3. Construcția științifică a obiectului). Aceste planuri sunt foarte diferite de cel final (Arhivele Pierre Bourdieu, 1 ARCH 668). Studenții nu participau la această etapă a procesului editorial, care nu apare nici în arhive. Ceea ce explică mirarea și mândria noastră când am primit prin poștă „exemplarul de autor” și am descoperit rezultatul final al anchetei.
2. Începând cu această dată, Gabrielle Balasz joacă un rol central în viața revistei.

ținea foarte mult ca fiecare persoană interviuată să-și poată citi interviul cu șapoul lui (scrisorile păstrate în arhive confirmă această relectură). De asemenea, Bourdieu dorea ca textele care trebuie să „îi atingă pe oameni” și pe care le compara uneori cu parabolele biblice, să combine „sensibilul și inteligibilul”. Și deci să nu fie doar expresive și emotive, chiar dacă această caracteristică explică o bună parte din succesul editorial (și teatral) al lucrării – cu siguranță una din cele exoterice ale lui Bourdieu –, ci și să permită înțelegerea discursului celor anchetați, fără a mobiliza prea multe „concepte prea grele”. În sfârșit, ținea ca textele să fie bine scrise, și chiar să aibă o anumită ținută literară, și evoca adesea în acest sens modelul lui Flaubert¹. De exemplu, echipa a propus uneori titluri de inspirație semi-literară, semi-conceptuală, pentru anumite interviuri existând chiar mai mult de zece propuneri diferite. Munca aceasta presupune un număr important de relecturi ale fiecărei contribuții, adesea citită (și recitită) de mai multe persoane care emit uneori păreri contradictorii, precum și de Bourdieu însuși, la capătul lanțului editorial aflându-se lectura uneori incisivă a lui Olivier Bétourné, directorul de colecție de la editura Seuil.

Mizeria lumii, un fenomen editorial de excepție

În memoriile sale, Olivier Bétourné, istoric de formație, a cărui soție (Elisabeth Roudinesco) era istoric și psihanalist, povestește că pe 14 ianuarie 1992, în cadrul unei întâlniri întâmplătoare la cafeneaua Les Deux-Magots (o cafenea existențialistă șic din cartierul Saint-Germain-des-Près), Bourdieu i-a prezentat (și i-a vândut) această lucrare aparent imposibil de vândut: „Va fi groasă, mi-a spus el, poate o mie de pagini, pe coloană dublă (traduc mental: în jur de 4 milioane de semne), cam 80 de articole, circa douăzeci de contribuitori. Cu o machetă specială, pe care ar putea-o realiza echipa de la *Actes de la recherche en sciences sociales*. Și așa vrea ca numele meu să fie scris cu litere cât mai mici...”

Toți specialiștii ar fi de acord că o lucrare colectivă de 4 milioane de semne pe coloană dublă e tocmai tipul de proiect pe care editorul trebuie să îl evite. „Și veți vedea, veți vinde 80.000 de exemplare, pun pariu”, a adăugat, malițios. Am schițat un zâmbet neîncredător.”

Ediția franceză a *Mizeriei lumii* a necesitat o muncă enormă de punere în pagină, tipografică etc., rar întâlnită în universul producției științifice și mai ales pe un astfel de subiect. Lucrarea a beneficiat de o copertă somptuoasă, realizată gratuit de asociația Ne Pas Plier, animată de Gérard Paris-Clavel, fost membru al Grapus [grup de graficieni care revendicau un statut de autor, n. trad.]. Acesta din urmă spunea că „nu e nevoie ca semnului mizeriei să i se adauge mizeria semnelor, exclusiunii prin limbaj limbajele exclusiunii, sărăciei instrumentelor instrumentele sărăciei”.

Toată această aventură nu este scutită de anumite tensiuni. Astfel, la ședința din 9 aprilie 1992, consacrată anchetei despre suferință, Bourdieu se plânge de faptul că: „Dacă îmi dau verdictul, acesta va fi acceptat. Dacă o face unul dintre subordonații mei, apar probleme”. Și subliniază că: „Nu e simplu să coordonezi un număr mare de oameni. Dacă spui totul, apar drame. Dacă nu spui totul, tot apar drame”. De asemenea, în cadrul seminarului din 13 februarie 1992, Bourdieu semnaleză că: „Suferința a dat afară mulți oameni”, că se gândește să scrie despre asta și că eșecurile „îi dau de gândit”. Conștient de faptul că există anumite limite în ceea ce ne poate spune, adaugă, puțin dezamăgit: „E util pentru mine, dar oare și pentru ceilalți?”

1. Trebuie să semnalăm că în septembrie 1992 Bourdieu publică *Regulile artei*, lucrare în care propune un studiu sociologic al proiectului estetic al lui Flaubert.

Apar anumite probleme legate de evaluarea cercetărilor, probleme care se explică prin faptul că evaluarea implică o judecată care ar putea fi considerată totală și deci deosebit de greu de explicat. Căci judecata vizează interesul intrinsec al fiecărui interviu, precum și resursele teoretice și stilistice (stilul sintetizând adesea o întreagă epistemologie) mobilizate în redactarea șapoului¹. Vizează totodată și dispozițiile sociale, științifice, etice și *in fine* afective mobilizate pentru a-l construi, împreună cu cel anchetat, și care sunt sintetizate mai ales în ideea de interviu sociologic conceput ca „exercițiu spiritual”². Exercițiu care, „fără a pretinde că anulează distanța socială între anchetator și anchetat”, însă „dezvoltă un soi de „iubire intelectuală” de inspirație spinozistă, îi permite anchetatorului să se pună în pielea celuilalt și astfel să îl înțeleagă cu adevărat, cerându-i opinia ca sociolog³.

De altfel, problema rolului afectului, al *philia* și fără îndoială al compasiunii, care cred că a jucat un rol deosebit de important în această anchetă, a cărei dimensiune etică și politică este și ea deosebit de importantă, l-a preocupat întotdeauna pe Bourdieu. Astfel, pe vremea când încă se mai considera filosof, a început, sub îndrumarea lui Georges Canguilhem, o teză despre „Structurile temporale ale vieții afective”, cu siguranță pentru a studia această problemă cât mai obiectiv. De asemenea, cititorul ultimului său volum cu caracter autobiografic nu poate să nu fie frapat de tonalitatea adesea afectivă a discursului⁴. Ca și cum, la final de carieră, Bourdieu și-ar fi permis, în sfârșit, să lase garda jos, să „aducă la suprafață” și astfel să îndrăznească o transgresiune, acordând un loc din ce în ce mai important acestei dimensiuni mai mult sau mai puțin refulate de exigența sa inițială de cercetător⁵.

Regăsim aici problema alegerii, a formării și în general a modului de a produce doctoranzi și deci viitori sociologi, problemă care ocupă un loc central în această mărturie, și care desigur evoluează în timp. Astfel, în timpul marilor anchete colective din anii 1960-1970, în timp ce, împreună cu alți sociologi, revoluționa sociologia franceză, Bourdieu – care, așa cum sublinia Yves Winkin, era și un formidabil „antrenor științific” capabil, cu carisma sa specifică și darurile sale de antreprenor științific, să organizeze o întreagă echipă de cercetători în jurul său, mobilizându-și uneori chiar și familia – pare să mai aibă timp pentru o formă de „dezvoltare continuă” în care, așa cum singur mărturisește, „maestrul înoată împreună cu studenții”, le rescrie lucrările etc. și le transmite ca prin osmoză meseria de sociolog în cadrul unei sociabilități de atelier ce beneficiază de caracterul comunitar evocat mai sus. Însă situația e alta la începutul anilor 1990, când Bourdieu e copleșit de responsabilități, suprasolicitat (astfel, în cadrul seminarului din 13 februarie 1992, declară : „Am o sută de cercetări în cap!”), autorul unei opere impresionante (și deci și mai intimidant și copleșitor pentru noii veniți în sfera sociologică, așa cum eram noi) și care, cu toată implicarea sa politică din ce în ce mai importantă, ar vrea să mai facă cercetare

1. Știind și faptul că reținerea sau refuzul unui anumit interviu ține și de motive de ordin practic adesea ignorate de anchetatorii care nu sunt implicați în această etapă a procesului editorial, ca de exemplu, dacă o anumită problematică sau profesie este deja acoperită sau nu de un alt interviu. Dar și de probleme de spațiu (la un moment dat se vorbește despre posibilitatea de a scădea numărul de pagini de la 1.000 la 800...).
2. Regăsim și în alte discipline această inflexiune spre „spiritual”, ca de exemplu în psihanaliză, însă mai ales prin influența lui Michel Foucault și a lui Pierre Hadot, alți doi profesori la Collège de France : Cf. Jean Allouche, *La Psychanalyse est-elle un exercice spirituel ? Réponse à Michel Foucault*, Éditions EPEL, 2007.
3. Cf. Pierre Bourdieu, *La Misère du monde*, ed. cit., p. 910, 914.
4. Cf. *Esquisse pour une auto-analyse*, Raisons d’agir, 2004.
5. Îl amintim aici pe Pascal, gânditor creștin riguros, matematician, deosebit de sensibil la problema relativismului cultural de care Bourdieu se simțea foarte apropiat, autorul celebrului aforism : „Inima are motive pe care rațiunea nu le cunoaște”.

și deci trebuie să-și apere un timp din ce în ce mai rar și mai prețios¹. Este deci nevoit să delege din ce în ce mai mult colaboratorilor săi, și mai ales colaboratoarelor din umbră, deosebit de devotate, cărora – așa cum singur mărturisește – le cere multă „muncă în plus”, însă fără a putea întotdeauna să le ajute în carieră, așa cum explică în discursul de mulțumire pentru medalia de aur de la CNRS².

Ancheta despre suferință, una dintre ultimele mari anchete de teren colective conduse de Pierre Bourdieu, care cu ocazia aceasta se întoarce cu entuziasm la munca de teren, pune din nou problema selecției și formării doctoranzilor, a muncii în echipă etc. Desigur, pentru a-i înțelege mai bine specificul, ar trebui să o comparăm în mod sistematic cu anchetele precedente, ținând cont de faptul că între timp contextul social și academic s-a schimbat.

Astfel, ar fi deosebit de interesantă o comparație a profilului diferitelor generații de doctoranzi de la Centrul de Sociologie Europeană (CSE). Considerăm că introducerea examenului de *agrégation* în științe sociale și a inițierii în cercetare în științele sociale la începutul anilor 1990 în Școlile normale superioare (ENS) au contribuit la modificarea sistemului de recrutare, nemaivorbind de înmulțirea dispozitivelor de finanțare a tezei, și de apariția post-doctoratelor la sfârșitul anilor 1980³. De asemenea, în urma celei de-a doua masificări universitare, asistăm la o transformare a recrutării sociale și școlare a studenților în sociologie, precum și la birocratizarea/școlarizarea crescândă a inițierii în cercetare în cadrul masteratului și doctoratului, fenomen care se amplifică odată cu reforma LMD din 2005, atunci când crește numărul cursurilor, și mai ales al cursurilor de metodologie predate în universități. Iar aceste evoluții structurale joacă cu siguranță un rol în procesul de standardizare/profesionalizare a formării în sociologie, contribuind, mai ales după perioada fondatoare, plină de efervescentă și puțin ne bună din anii 1960-1970, când figurile carismatice de la conducerea școlilor concurente se întrec în promovarea unei forme de sociologie normală integrând moștenirea eretică a fondatorilor.

Traducere în limba română de Roxana Monah

Abstract. This article describes the way in which, as an apprentice sociologist in training, I experienced the collective inquiry ending with the publication of *La Misère du monde*. After a description of my academic trajectory and my gradual entry into “the Bourdieu house”, I report, based on the archives, the initial project of this investigation and the methodological inflections to which it gives rise and leading in particular to the idea of the sociological interview as a “spiritual exercise”. Then I describe its implementation and conclude by talking about the division of labor within the “hierarchical collective” that surrounded Bourdieu. In order to contribute to the social history of the social sciences, I have tried to sociologize this testimony as much as possible by placing it in the social and historical context of the time.

Keywords : academic background, Bourdieusian sociology, Social History of Social Sciences

1. Pentru o descriere a rolului de „coach” științific jucat de Bourdieu : Yves Winkin, „Bourdieu entraîneur”, în Gérard Mauger (dir.), *Rencontres avec Pierre Bourdieu*, Éditions du Croquant, 2005.
2. Cu privire la locul (adesea minimalizat) al muncii femeilor în producția științifică : Françoise Waquet, *Dans les coulisses de la science*, ed. cit. Și mai ales capitolul 3, „La composante féminine”.
3. Pe 11 mai 1998 Stéphane Beaud, fost cadru didactic la Școala Normală Superioară Ulm și autor, împreună cu Florence Weber, al unui manual de anchetă care se va bucura de un succes deosebit (*Guide de l'enquête de terrain*, La Découverte, 1997), intervine în seminarul lui Pierre Bourdieu pentru a vorbi despre concursul de *agrégation* în științe sociale. Bourdieu subliniază că acest tip de concurs nu este cel mai potrivit pentru a forma cercetători.

Resumé. Cet article décrit la manière dont, apprenti sociologue en formation, j'ai vécu l'enquête collective se concluant par la publication de *La Misère du monde*. Après un descriptif de ma trajectoire académique et de mon entrée progressive dans «la maison Bourdieu», je rapporte en me fondant sur les archives le projet initial de cette enquête et les inflexions méthodologiques auquel il donne lieu et aboutissant notamment à l'idée de l'entretien sociologique comme «exercice spirituel». Puis je décris sa mise en place et conclus en parlant de la division du travail au sein du «collectif hiérarchisé» qui entourait Bourdieu. Afin de contribuer à l'histoire sociale des sciences sociales, j'ai essayé de sociologiser au maximum ce témoignage en le replaçant dans le contexte social et historique de l'époque.

Mots-clés : parcours académique, sociologie bourdieusienne, histoire sociale des sciences sociales

